

УДК 1:37.01

**ОСВІТА В СВІТІ КАПІТАЛУ
ЕПОХИ ПОСТФОРДИЗМУ**
**EDUCATION IN THE WORLD CAPITAL
OF EPOXY POSTFORDISM**

Камбур Н. О.,
здобувач кафедри гуманітарних наук,
Харківська державна академія фізичної культури
(Харків, Україна), e-mail: n.kambur@ukr.net

Kambur N. O.,
applicant of the Humanities Department
of the Kharkov State Academy of Physical Culture
(Kharkov, Ukraine), e-mail: n.kambur@ukr.net

Розглядаються особливості розвитку системи вищої освіти в епоху постфордизму. Обґрунтовані особливості постфордиського підходу до освіти у постіндустріальному суспільстві. Виявлено як ринкові і традиційні цінності можуть співіснувати в академічній культурі, а логіка ринкових відносин дозволяє адаптуватись, до тих змін, які відбуваються у глобалізованому просторі. Аналізуючи зміни ціннісних засад вищої освіти, що викликані розвитком ідей академічного капіталізму і підприємницького університету, автор знаходить цьому пояснення в рамках соціально-економічної теорії неолібералізму, яка заперечує державне втручання в національну економіку, і закликає відкрити національні кордони для інтенсивного обміну товарами і капіталами, при цьому відстоюються ідеї матеріалізму, маркетизації, консюмеризму і комодифікації. Показано, що згідно з законом Бая-Доула освітня політика на державному рівні забезпечує активні дії у розвитку співпраці університетів і бізнесу, що стало частиною кампанії з впровадження технологічних інновацій, надавши університетам і дослідникам право спільної власності на відкриття, зроблені за підтримки дослідницьких грантів, стимулюючи ринкові можливості для створення підприємницьких університетів і активізації інноваційної діяльності в ключових галузях економіки.

Ключові слова: постфордизм, академічний капіталізм, ринкова логіка ідеалів освіти, академічні і організаційно-управлінські ролі, міжнародна освіта, підприємницький університет, комерційні можливості ЗВО.

The article deals with the peculiarities of the development of the system of higher education in the post-industrialist period. The peculiarities of Postfordian approach to education in postindustrial society are substantiated. Proved as market and traditional values can coexist in academic culture, and the logic of market relations allows adaptation, to those changes that take place in the globalized space. Analyzing changes in the values of higher education, caused by the development of ideas of academic capitalism and entrepreneurial university, the author finds this explanation within the socio-economic theory of neo-liberalism, which denies state interference in the national economy, and calls for the opening of national boundaries for the intensive exchange of goods and capital, with the ideas of materialism, marketing, consumerism and commodification resist this. It has been shown that according to Baya-Dawa's law, educational policy at the state level ensures active efforts in the development of cooperation between universities and business, which has become part of a technology innovation campaign, giving universities and researchers the right to jointly own discoveries, made with the support of research grants, stimulating market opportunities for entrepreneurial universities and activation of innovation activities in key sectors of the economy.

Keywords: are post-ford, academic capitalism, market logic of ideals of education, academic and organizational-managerial roles, international education, entrepreneurial university, commercial opportunities of institution of higher education.

У сучасному соціумі під категорію «постфордизм» потрапляють процеси і тенденції, у яких ринкові механізми впливають на відтворення суспільних відносин і утвердження нових практик соціальної мобільності і комунікації. На відміну від масштабності оцінки світу в концепті ідеї постіндустріального суспільства і постмодерністських теоріях в постфордизмі відсутня проектна складова. Особливість постфордиського підходу полягає

в тому, що його теоретики проголошують початок нової ери і не проєктують контури майбутнього, а зосереджені на аналізі поточних змін, намагаючись розібратися у тому, що відбувається у сьогоденні тут і зараз, спостерігаючи за змінами в соціально-економічній і культурно-освітній сферах. У контексті соціальної філософії і економічних відносин поняття постфордизм постає більш логічно виваженим і методологічно визначеним. Мішель Агліетта в роботі «Теорія капіталістичного регулювання» використовує термін «неофордизм», вказуючи на виникнення принципово нових трудових відносин і в той же час підкреслюючи нерозривний зв'язок з фордистською системою. На сучасному етапі соціального розвитку звична система функціонування капіталізму зазнала змін і демонструє нові риси розвитку. Трансформації у суспільстві викликані процесами глобалізації, привели до швидких змін звичного укладу і способу життя сучасної людини. Ці зміни стосуються всієї соціальної системи, включаючи систему освіти, де відбувається процес формування суспільства знань задаються нові напрямки розвитку освітньої системи. Зміни цінностей академічної культури, пов'язані з прийняттям принципів постфордизму і ринкової логіки у розвитку цінностей та ідеалів освіти.

Підприємницька діяльність у сфері освіти, на думку Б. Кларка не суперечить традиційним академічним цінностям. Більш того, ринкові і традиційні цінності можуть співіснувати в академічній культурі [1, с. 309–310]. Логіка ринку дозволяє адаптуватись, до тих змін, які відбуваються у глобалізованому просторі. Так, нова модель університету передбачає поєднання дослідницької і викладацької діяльності, які раніше здійснювалися різними академічними установами – академією наук і університетом. Сучасна система освіти зазнає суттєвих змін під впливом процесів глобалізації, інформатизації, комерціалізації. Сьогодні ЗВО розглядаються не просто як освітні і наукові установи, а культурні і економічні центри, навколо яких концентруються політична, соціально-економічна і культурна еліти. Передбачається, що крім освітньої і наукової діяльності ЗВО повинні долучатись і до економічної діяльності, переходити на самофінансування при скороченні державного фінансування. Комерційні можливості ЗВО розширились за рахунок збільшення контингенту іноземних студентів, коштів від грантів, доходів від створення цільових фондів і патентної діяльності, спонсорської допомоги.

Глобалізація та інформатизація сприяла популярності міжнародної освіти. Як зазначає П. Скотт нові форми організації академічної діяльності, обумовлені змінами, які відбуваються на трьох рівнях [8]: в сфері внутрішньої організації вузів. Основним структурним підрозділом великого ЗВО стають інститути, які об'єднують декілька факультетів з кафедрами, а також додаються інші структурні елементи: інститути та кафедри безперервної освіти і підвищення кваліфікації, міждисциплінарні дослідницькі інститути та технологічні підрозділи. Для ефективного управління цими новими академічними структурами

необхідна перебудова управлінсько–правових механізмів. У традиційній ієрархії ролей, заснованої на верховенстві академічних функцій відбуваються зміни. Поряд з професорсько–викладацьким складом успішне функціонування ЗВО залежить і від діяльності співробітників різних підрозділів, які часто поєднують академічні і організаційно–управлінські ролі. ЗВО як особливий вид громадського інституту відрізняється від політичних і ринкових організацій тим, що вони незалежні від зовнішніх впливів і базуються на принципі колегіальності як способі організації внутрішньої діяльності. Постфордизм вніс зміни як у традиційні академічні цінності, так і структурні зміни в організаційно–управлінській сфері академічної діяльності. В умовах формування суспільства знань відбувається стирання кордонів між академічними інститутами та іншими типами організацій, університети почали втрачати свою винятковість [9]. Саме ідеї постфордизму сприяли інтеграції, що стало істотним внеском у розвиток економічних знань.

Прийнятий в 1980 році закон Бая–Доула надав можливість університетам, професорсько–викладацькому складу та дослідникам отримувати право власності на патенти і ліцензувати результати наукових досліджень, що фінансуються з державного бюджету [7, с. 272]. Саме цей документ і подальша підтримка даного аспекту освітньої політики на державному рівні забезпечили перший етап активних дій у розвитку співпраці університетів і бізнесу та стали частиною кампанії з впровадження технологічних інновацій. Надавши університетам і дослідникам право спільної власності на відкриття, зроблені за підтримки дослідницьких грантів, закон Бая–Доула стимулював ринкові сили до створення підприємницьких університетів і активізації інноваційної діяльності в ключових галузях економіки [7, с. 272].

Зміни ціннісних засад вищої освіти в викликані розвитком ідей академічного капіталізму і підприємницького університету, знаходять пояснення в рамках соціально–економічної теорії неолібералізму в контексті постфордизму, що заперечує державне втручання в національну економіку, закликає відкрити національні кордони для інтенсивного обміну товарами і капіталами, при цьому відстоюються ідеї матеріалізму, маркетизації, консюмеризму і комодифікації. На економічному і політичному рівнях неолібералізм тісно пов'язаний з процесом глобалізації, зокрема, з вільною торгівлею, комерційною діяльністю, маркетизацією громадських послуг [10; 11, с. 313].

Розвиток глобального капіталізму в епоху постфордизму висуває вимогу стандартизації до продуктів і послуг, що дозволить знизити ризики при здійсненні глобальних обмінів, збільшити інтенсивність глобальної торгівлі [12, с. 17]. На освітньо–культурному рівні дана тенденція може перетворитися в копіювання менш відомими університетами зразків діяльності провідних університетів. Г. Роудс називає дану тенденцію «інституціональний дрейф», основна ідея якої полягає в тому, що кожен коледж і університет, так

чи інакше, бажає бути схожими на Стенфорд або Гарвард [13, с. 18]. Феномен копіювання діяльності американських вузів, іншими країнами називають «американізацією» або «макдональдизацією» світу. Г. Фернандес, спираючись на свій досвід роботи в Індіанському університеті (США), говорить про неоліберальній глобалізації та неоліберальному університеті [13]. На думку Г. Фернандеса, глобалізація та орієнтація на ринок, вносять зміни в дослідницьку місію університету. Університет починає розглядатися як активний учасник економіки регіону завдяки розвитку партнерських відносин з представниками бізнес середовища і промисловістю.

Теорія неолібералізму мала значний вплив на сферу вищої освіти США та ряду інших країн [7, с. 1]. Дана теорія отримала розвиток в ідеях підприємницького університету ринкового типу і академічного капіталізму, згідно з якими університет і його співробітники розглядаються як активні учасники ринкових відносин. Поняття «академічний капіталізм» увійшло в науковий обіг завдяки книзі Ш. Слотер і Л. Леслі «Академічний капіталізм. Політика і підприємницький університет». Ш. Слотер і Л. Леслі посилаються на Е. Хеккета, який вперше використав поняття «академічний капіталізм» стосовно важливих структурних змін в освіті і науці. Також вони звертають увагу на те, що М. Вебер описував медицину і природничі науки як підприємства державного капіталізму [2]. Ш. Слотер і Л. Леслі дають наступне тлумачення академічного капіталізму: «Щоб зберегти або збільшити ресурси, наукові співробітники та викладачі повинні були все в більшій мірі конкурувати за зовнішні кошти, які виявлялися пов'язаними з ринково орієнтованими дослідженнями, що відносяться до різних прикладних, комерційних, стратегічних і цільових досліджень. Причому незалежно від того, чи виступають ці гроші в формі дослідницьких грантів та контрактів, сервісних контрактів, партнерства з промисловістю і урядом, трансферу технологій, або в формі залучення більшого числа студентів, здатних запропонувати більш високу плату за навчання. Поняття «академічний капіталізм» засноване на понятті «людський капітал» в умовах нового етапу розвитку світової економіки, що характеризується формуванням інформаційного суспільства, людський інтелектуальний капітал стає головною силою економічного розвитку. Професорсько–викладацький склад університету розглядається як людський капітал, академічний капітал являє собою специфічний товар, а університет, який реалізує академічний капітал, виявляється залученим в академічний капіталізм [3, с. 19]. Ш. Слотер і Г. Роудс аналізують поняття академічний капіталізм в контексті з поняттями приватизації, комодифікації і маркетизації, хоча і не пов'язують їх з більш широкими аспектами неолібералізму [12, с. 3].

В епоху постфордизму дослідження системи вищої освіти як форми академічного капіталізму акцентують увагу як на теоретичних аспектах, так і особливостях освітньої політики. Академічний капіталізм подається як політика вищої освіти, згідно з якою ЗВО розглядається як підприємницька

структура, а наукові дослідження здійснюються у комерційних цілях [11; 12]. Теорія академічного капіталізму націлена на те, щоб пояснити, як і чому окремі індивіди і навчальні заклади включаються в ринкові відносини [15]. Ідея академічного капіталізму в епоху постфордизму та її реалізація в системі ЗВО, не є новим явищем, а являє собою лише актуалізовану в останнє десятиліття тенденцію [6, с. 261]. Зокрема в Австралія, Великобританії і Канаді професори–підприємці практикують викладацьку, наукову і підприємницьку діяльність уже протягом тривало часу, ще до появи політики академічного капіталізму. З розвитком цінностей академічного капіталізму у системі вищої освіти стала формуватися нова модель відносин ЗВО з державою, громадянським суспільством, бізнесом, ринком і окремою особистістю. Академічний капіталізм в діяльності ЗВО проявляється у прямій ринковій діяльності з метою отримання прибутку (патенти, ліцензії і т.п.); конкуренції за залучення коштів фондів (фандрайзінг), укладання контрактів, отримання дотацій і т.д. [1, с. 308]; у ринковій боротьбі з виробничими підприємствами за просування високотехнологічної продукції, що виготовляється в ЗВО і асоційованих з ними виробничих структурах. Академічний капіталізм визначає діяльність ЗВО на декількох рівнях: інституціональному рівні; рівні кафедр; індивідуальному рівні [4]. Академічний капіталізм на інституціональному рівні реалізується на тлі змін фінансування закладів вищої освіти, скорочення державного фінансування і необхідності пошуку джерел додаткових коштів. Вивчення академічного капіталізму на кафедральному рівні представляє інтерес тому, що саме на цьому рівні здійснюються різні види діяльності, походить адаптація співробітників до нових цінностей. На індивідуальному рівні в рамках академічного капіталізму відбувається перегляд розподілу часу між основними видами діяльності професорсько–викладацького складу: викладанням, науковою діяльністю, наданням послуг [4]. Розвиток ідеї академічного капіталізму на інституціональному рівні знайшло відображення в понятті «підприємницький університет», яке було запропоновано дослідниками Гарвардського університету Дж. Енджелл і Е. Денджерфілд для позначення навчального закладу, головним пріоритетом для якого виступає добування коштів, для забезпечення свого функціонування. Виділяють два основні завдання підприємницького університету: пропонувати програми підприємництва і готувати фахівців, які в майбутньому організують власний бізнес; зможуть розвивати підприємницьке мислення; виступати підприємницькою установою, створюючи бізнес–інкубатори і технопарки [6].

Політика академічного капіталізму, яка в епоху постфордизму проводиться в ЗВО, поставила їх перед дилемою: часткова відмова від академічної свободи на користь досліджень, задоволення інтересів бізнесу, діяльності, спрямованої на залучення додаткових коштів, необхідних для забезпечення освітньої і наукової діяльності [14].

Таким чином, в епоху постфордизму система вищої освіти змушена адаптуватися до глобальних тенденцій розвитку світу, враховуючи зміцнення ринкової логіки в академічній сфері, наслідком чого є необхідність прийняття нового формулювання місії, змін ціннісних засад функціонування ЗВО, адаптації їхніх співробітників до цінностей постіндустріального суспільства.

Список використаних джерел

1. Ylijoki, O.–H., 2003. 'Entangled in Academic Capitalism? A Case-study on Changing Ideals and Practices of University Research', *Higher Education*, V.45, №3.
2. Slaughter, S., Leslie, LL., 'Academic Capitalism: Politics, Policies, and the En.', Грудзинский А. О. Проектно-ориентированный университет. Профессиональная предпринимательская организация вуза: монография, Н. Новгород, 2004. // Slaughter, S., Leslie, LL., 'Academic Capitalism: Politics, Policies, and the En.', Grudzinskij A. O. Proektno-orientirovannyj universitet. Professional'naja predprinimatel'skaja organizacija vuza: monografija, N. Novgorod, 2004.
3. Rhoades, G., Slaughter, S., 2004. 'Academic Capitalism in the New Economy: Challenges and Choices', *Academic American*, V.1, №1, p.37–59.
4. Metcalfe, A., Slaughter, S., 2007. 'The Differential Effects of Academic Capitalism on Women in the Academy', *Unfinished Business: Women, Gender and the New Challenges of Higher Education*, Judith Glazer–Raymo (ed.), *Johns Hopkins University Press*. URL: <http://www.uga.edu/ihe/pdfs/slaughter/academiccapitalismwomen.pdf>.
5. Leslie, L., Oaxaca, R., Rhoades, G., 2001. 'Technology Transfer and Academic Capitalism', *AAAS Science and Technology Policy Yearbook*, p.261–277.
6. Schulte, P., 2004. 'The Entrepreneurial University: a Strategy for Institutional Development', *Higher Education in Europe*, V.29, №2.
7. Прохоров, АВ., 2012. 'Влияние ценностей академического капитализма на функционирование современных университетов', *Вестник Тамбовского университета. Серия Гуманитарные науки*, Тамбов, Вып.5 (109), с.271–277. // Prohorov, AV., 2012. 'Vlijanie cennostej akademicheskogo kapitalizma na funkcionirovanie sovremennyh universitetov (Impact of academic capitalism values on the functioning of modern universities)', *Vestnik Tambovskogo universiteta. Serija Gumanitarnye nauki*, Tambov, Vyp.5 (109), s.271–277.
8. Скотт, П., 2003. 'Академические ценности и организация академической деятельности в эпоху глобализации', *Высшее образование в Европе*, Т.28, №3. // Skott, P., 2003. 'Akademicheskie cennosti i organizacija akademicheskoj dejatel'nosti v epohu globalizacii (Academic values and organization of academic activities in the era of globalization)', *Vyssee obrazovanie v Evrope*, T.28, №3.
9. Прохоров, АВ., 2010. 'Соотношение корпоративной и академической культуры в современном университете', *Вестник Тамбовского университета. Серия Гуманитарные науки*, Тамбов, Вып.10 (90), с.179–184. // Prohorov, AV., 2010. 'Sootnoshenie korporativnoj i akademicheskoj kul'tury v sovremennom universitete (The ratio of corporate and academic culture in the modern university)', *Vestnik Tambovskogo universiteta. Serija Gumanitarnye nauki*, Tambov, Vyp.10 (90), s.179–184.
10. Olssen, M., Peters, MA., 2005. 'Neoliberalism, Higher Education and the Knowledge Economy: from the Free Market to Knowledge Capitalism', *Journal of Education Policy*, V.20, №3, p.313–345.
11. Saunders, D., 2007 'The Impact of Neoliberalism on College Students', *Journal of College & Character*, (July), V.8, №5, p.1–9.
12. Rhoads, RA., 2006. 'University Reform in Global Times: Opportunities and Challenges', *Chung Cheng Educational Studies*, V.5, p.1–24.
13. Fernandez, GA., 2009. 'The Neo-Liberal University in the Era of Globalization', *Актуальные проблемы международного сотрудничества в области науки и образования: материалы научно-практической конференции (заоч.)*, Тамбов (Актуаль'nye problemy mezhdunarodnogo sotrudnichestva v oblasti nauki i obrazovanija: materialy nauchno-prakticheskoi konferencii (zaoch.)), Тамбов), с.20–24.
14. Schulte, P., 2004. 'The Entrepreneurial University: a Strategy for Institutional Development', *Higher Education in Europe*, V.29, №2.